

ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ЗВ'ЯЗКУ З ДІЙОВИМ КАЯТТЯМ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА ІНШИХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

У статті проаналізовано кримінальне законодавство низки європейських країн щодо регламентації звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям та виділено основні підходи зарубіжного законодавця до оцінювання кримінально-правового значення дійового каяття особи, яка вчинила злочин. Акцентовано на перспективних напрямках подальших компаративних досліджень на нормативному та функціональному рівнях у цій сфері.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, дійове каяття, відшкодування завданих збитків, усунення заподіяної шкоди, щире каяття, визнання вини.

І. Вступ

Важливість економії заходів кримінальної репресії щодо правопорушників визнано на міжнародному рівні. Згідно з п. 8.1 Мінімальних стандартних правил Організації Об'єднаних Націй щодо заходів, не пов'язаних із тюремним ув'язненням (далі – Токійські правила) [1], суд, ураховуючи потреби правопорушника з погляду його повернення до нормального життя в суспільстві, а також інтереси захисту суспільства та інтереси жертви, може застосувати санкцію у вигляді умовного звільнення від відповідальності.

В кримінальному законодавстві України доволі широко застосовують норми про звільнення від кримінальної відповідальності осіб, які вперше вчинили злочини невеликої або середньої тяжкості (ст. 44–49 КК України). Нормативне визначення поняття “звільнення від кримінальної відповідальності” відсутнє. В доктрині кримінального права України під звільненням від кримінальної відповідальності розуміють відмову держави від застосування до особи, яка вчинила злочин, передбачених КК обмежень її певних прав і свобод шляхом закриття кримінального провадження, яке здійснює суд у випадках, передбачених КК, в порядку, встановленому в Кримінальному процесуальному кодексі [2, с. 174].

В Загальній частині КК нараховують дев'ять видів звільнення від кримінальної відповідальності. Кожен вид звільнення від кримінальної відповідальності характеризують притаманними тільки цьому виду підставами та умовами, тому їх застосовують самостійно, вони не замінюють один одного й не сполучаються з іншими.

Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям, передбачене ст. 45 КК України, полягає в тому, що особа, яка вперше вчинила злочин невели-

кої тяжкості або необережний злочин середньої тяжкості, крім корупційних злочинів, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона після вчинення злочину щиро покаялася, активно сприяла розкриттю злочину та повністю відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду. Цей вид звільнення є безумовним, тобто особу звільняють від відповідальності остаточно, безповоротно, незалежно від поведінки після ухвалення рішення про звільнення. Цю норму доволі широко застосовують у судовій практиці. Так, у 2014 р. в Україні було звільнено від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям 1,7 тис. осіб, або 7,9% від загальної кількості осіб, щодо яких було закрито кримінальні провадження, а в 2015 р. ці показники становили відповідно 1,3 тис. осіб, або 6,9%.

Звільнення обвинувачених від кримінальної відповідальності фахівці розглядають як чинник, що має значний вплив на реалізацію кримінально-правової, кримінально-виконавчої та кримінально-процесуальної політики України.

Країни по-різному вирішують питання економії заходів кримінальної репресії та опробовують механізми, які дають змогу з найменшими затратами досягти бажаних результатів, ураховуючи при цьому інтереси держави, потерпілого та правопорушника. Важливість перманентного проведення порівняльних досліджень та узгодження законодавчих положень з метою розширення діапазону можливих непенітенціарних заходів і сприяння їх застосуванню через національні кордони визнають на міжнародному рівні (п. 23.2 Токійських правил).

Зважаючи на те, що застосування порівняльного методу дослідження дає можливість перейняти випробувані зарубіжною практикою механізми регулювання кримінально-правових відносин, порівняльно-правове дослідження звільнення від криміналь-

ної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям в Україні та інших державах є доволі актуальним. Саме компаративістські дослідження дають змогу ефективно виявити прогалини та вади національного законодавства, найбільш досконалі правові формули, додають аргументів на користь тієї чи іншої теоретичної позиції [3, с. 14].

Українські науковці вже зверталися до компаративного аналізу норм про звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям у законодавстві різних країн. Так, О. О. Житний проаналізував законодавство Німеччини, Англії, Франції, Іспанії, Італії, Голландії, Польщі, США, Японії, Китаю, Білорусі, Латвії, Російської Федерації. На підставі виокремлених автором особливостей, властивих інституту звільнення від кримінальної відповідальності, зроблено висновок, що в законодавствах більшості з указаних країн застосування цих норм зумовлене позитивною посткримінальною поведінкою особи, найбільш поширеними видами якої є повне або часткове відшкодування збитків, примирення з потерпілим, сприяння розкриттю та розслідуванню злочинів, вчинених як особисто, так і іншими особами (зокрема й шляхом укладення угод про визнання вини) [4, с. 10].

М. І. Хавронюк проаналізував загальні види звільнення від кримінальної відповідальності за кримінальним законодавством Росії, Білорусі, Латвії, Литви, Молдови, Естонії, Болгарії, Албанії, Польщі, Швейцарії, Австрії, Франції, Швеції, Іспанії, Сан-Марино, ФРН, Голландії, Фінляндії, Італії [3, с. 406–405].

Дослідник зазначив, що кримінальні закони держав Західної Європи майже не приділяють уваги питанням звільнення від кримінальної відповідальності та покарання, оскільки законодавці переважно керуються принципом невідворотності кримінальної відповідальності та не схильні до звільнення від неї взагалі. Натомість інші науковці зазначають, що норми, які регламентують звільнення від кримінальної відповідальності, в тому чи іншому вигляді властиві законодавству держав англосаксонської та романогерманської правової сім'ї [5, с. 275].

Ж. В. Мандриченко особливу увагу приділила аналізу кримінального законодавства пострадянських держав (Росії, Білорусі, Казахстану, Узбекистану, Киргизії та Латвії), які 17 лютого 1996 р. на пленарному засіданні Міжпарламентської асамблеї країн – учасниць СНД прийняли Модельний Кримінальний кодекс, який став рекомендаційним законодавчим актом для цих країн [6, с. 14]. Утім предметом її дослідження були актуальні проблеми звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим.

Не передбачено можливість звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з

дійовим каяттям, хоча існують інші підстави в кримінальному законодавстві Болгарії, Албанії, Польщі, Швеції, Іспанії. Не передбачає жодних видів звільнення від кримінальної відповідальності кримінальне законодавство таких європейських країн, як Естонія, Франція, Швейцарія, Австрія, ФРН, Голландія, Фінляндія. Натомість кримінальне законодавство цих країн оперує такими поняттями, як “припинення кримінального переслідування”, “виключення покарання”, “погашення злочинного діяння”, “погашення покарання”.

II. Постанова завдання

Мета статті – проаналізувати кримінальне законодавство тих європейських країн, які залишилися поза увагою дослідників, або які розглядали в межах більш широких досліджень (Молдови, Словаччини, Чехії, Угорщини, Словенії, Румунії, Бельгії, Португалії, Норвегії, Данії та ін.) і визначити перспективні напрями вдосконалення норми про звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям.

III. Результати

В кримінальному законодавстві Словаччини [7] відсутня норма, яка передбачала б можливість звільнення особи від кримінальної відповідальності в разі висловлення нею жалю з приводу вчиненого злочину та відшкодування завданих збитків. Натомість серед обставин, що пом'якшують покарання, передбачено, зокрема, й такі, як: намагання усунути шкідливі наслідки злочину або добровільне відшкодування завданих збитків; зізнання у вчиненні злочину та висловлення щирого жалю; повідомлення про злочин у компетентний орган; допомога (сприяння) в розслідуванні злочину (§ 36). Фактично всі ці обставини, взяті в сукупності (єдності), за кримінальним законом України визнають дійовим каяттям, яке є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності (ст. 45).

В Кримінальному кодексі Молдови звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям регламентує ст. 57. Згідно з вказаною статтею, звільнення особи від відповідальності є правом суду, тобто визначається його дискреційними повноваженнями, адже молдавський законодавець сформулював відповідний припис: “...може бути звільнена від кримінальної відповідальності...” [8].

Чеський законодавець розрізняє інститути звільнення від кримінальної відповідальності та звільнення від покарання. Параграф 33 Розділу IV Кримінального кодексу Чехії визначає передумови звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям. Зокрема, в нормі вказано на можливість припинення щодо особи кримінальної відповідальності (звільнення від неї) в тому випадку, коли винна особа добровільно:

а) запобігла настанню шкідливих наслідків злочину або виправила їх; б) зробила заяву (повідомила) про злочин у той час, коли ще можна було б запобігти шкідливим наслідкам злочину. Таке повідомлення має бути зроблено в прокуратуру або до поліцейського органу. На відміну від законодавства України та інших країн¹, які мають аналогічну норму про звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям, чеський законодавець навів виключний перелік злочинів, за вчинення яких можливе таке звільнення: поширення інфекційних захворювань людини (§ 152), викрадення дітей (§ 172), захоплення заручників (§ 174), зловживання довірою (§ 220), ухилення від сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів (§ 240), пошкодження лісів (§ 295), поширення інфекційних хвороб і шкідників сільськогосподарських культур (§ 307), державна зрада (§ 309), диверсія (§ 310), терористичний акт (§ 311), тероризм (§ 312), шпигунство (§ 316), недонесення про злочин (§ 368) та ін [9]. Усього перелічено 50 злочинів.

По суті закон перелічує підстави для звільнення від відповідальності, не поділяючи їх на загальні та спеціальні, як це зробив український законодавець.

Варто зазначити, що, на відміну від КК Угорщини 1978 р., який передбачав підстави для звільнення від покарання, КК Угорщини 2012 р. містить Главу V [10] "Підстави звільнення від кримінальної відповідальності". Порівняльний аналіз положень кримінально-правових норм дає змогу говорити про те, що угорський законодавець вирізняє підстави звільнення від кримінальної відповідальності та звільнення від покарання.

Чинний КК Угорщини налічує п'ять підстав для звільнення, а саме: а) смерть винної особи; б) закінчення строків давності; в) помилування; г) добровільна реституція (відшкодування шкоди); д) інші підстави, передбачені законом².

Відповідна глава містить розділ 29, присвячений регламентації питань звільнення від відповідальності у зв'язку з активним каяттям³. Зокрема, будь-яку особу, що вчинила проступок або злочин проти життя, фізичної недоторканності чи здоров'я, проти особистої свободи, людської гідності, проти власності або у сфері інтелектуальної власності чи будь-який інший злочин, який карається позбавленням волі не більше трьох років, не притягують до кримінальної відповідальності, якщо: 1) вона визнала свою вину до обвинувачення; 2) відшкодувала завдані збитки та

заподіяну шкоду тією мірою, яку було визначено в процесі медіації потерпілою стороною.

Таке звільнення не застосовують, якщо винна особа: а) є рецидивістом; б) вчинила злочини у складі злочинної організації; в) вчинила злочин, який призвів до смерті особи; г) вчинила злочин умисно під час іспитового строку, відбування покарання або під час відстрочки покарання; д) була учасником процесу медіації за попереднім злочином.

КК Румунії [11] та КК Словенії [12] не містять норми про звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дієвим каяттям. У КК Бельгії також немає такої норми.

Між тим п. 1 і п. 2 § 84 Данії [13] встановлено, що покарання може бути зменшено або навіть і не призначено у випадках: 1) коли після вчинення злочину особа добровільно запобігла небезпеці; 2) у разі, якщо після вчинення злочину особа повністю відшкодувала збитки, заподіяні злочином; 3) якщо вона іншим способом добровільно спробувала запобігти наслідкам злочину або відшкодувати завдані збитки; 4) якщо вона повністю визнала вину та добровільно здалася [14].

Згідно з § 59 КК Норвегії, строк покарання може бути скорочено нижче нижньої межі або покарання може бути пом'якшено щодо особи, яка до того, як їй стало відомо про те, що її підозрюють, наскільки це можливо, суттєво запобігла або усунула шкідливі наслідки свого діяння. У випадку, якщо вчинений особою злочин був незначним або якщо покарання може бути обмежено штрафом, його можуть відмінити. Якщо обвинувачений беззастережно зізнався, то суд має взяти це до уваги під час призначення покарання й відповідно може скоротити строк покарання нижче нижньої межі або іншим способом пом'якшити покарання [15].

В КК Албанії елементи, які становлять сутність дієвого каяття (відшкодування завданої злочином шкоди, активне усунення наслідків злочину, визнання вини, з'явлення до правоохоронних органів), визнають обставинами, що пом'якшують покарання (арт. 48) [16].

Поведінку особи після вчинення злочину враховують як обставину, що впливає на ступінь суворості покарання в КК Ісландії (арт. 70) [17].

IV. Висновки

Отже, можемо погодитися з українськими науковцями (М. І. Хавронюком, О. О. Житним) у тому, що більш поширеним підходом у питаннях оцінки дійового каяття в зарубіжних країнах є визнання його складових (визнання вини, відшкодування завданих збитків, з'явлення із зізнанням), які визнають, переважно, обставинами, що пом'якшують покарання. Разом із цим, у законодавстві окремих країн простежується трансформація підходів щодо соціальної та кримінально-правової оцінки дійового каяття, яка по-

¹ Переважно в кримінальних законах вказано лише категорію злочину (невеликої або середньої тяжкості).

² За КК Угорщини 1978 р. перелічені підстави визначали підставами для звільнення від покарання (розділ 32).

³ Такої підстави в КК Угорщини 1978 р. не існувало.

лягає не у визнанні її тільки як пом'якшуючої покарання обставини, а як можливість звільнення особи від кримінальної відповідальності (як це зазначено наразі в КК Угорщини 2012 р.). Існування ж відмінностей у правовому регулюванні звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям за кримінальним законодавством України та інших країн актуалізує компаративні дослідження в цьому напрямі. Зокрема, це питання: кримінально-правової оцінки розміру відшкодованих збитків; категорії злочинів, які виключають можливість застосування звільнення від кримінальної відповідальності; визначення меж суддівського розсуду при вирішенні питання про таке звільнення та ін.

Доцільним вбачаємо також дослідження цього питання не тільки на нормативному рівні, а й на функціональному, який передбачає аналіз не тільки відповідного законодавства, а й доктринальних підходів, урахування соціальних умов дії кримінально-правових норм, доступної судової практики тощо.

Список використаної літератури

1. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй щодо заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням, прийняті Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 45/110 14 грудня 1990 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_907.
2. Кримінальний кодекс України : науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – 5-те вид., допов. – Харків : Право, 2013. – Т. 1: Загальна частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. – 376 с.
3. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації: монографія / М. І. Хавронюк. – Київ: Юрисконсульт, 2006. – 1048 с.
4. Житний О. О. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / О. О. Житний. – Харків, 2003. – 20 с.
5. Ніколаєнко Т. Б. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки в законодавстві зарубіжних країн / Т. Б. Ніколаєнко // Університетські наукові записки. – 2009. – № 1 (29). – С. 274–277.
6. Мандриченко Ж. В. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Ж. В. Мандриченко. – Одеса, 2007. – 17 с.
7. Zákon č. 300/2005 Z. z. Trestný zákon (Slovenskej republiky) [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.google.com.ua/search?q=Z%C3%A1kon+%C4%8D.+300%2F2005+Z.+z.+Trestn%C3%BD+z%C3%A1kon&oq=Z%C3%A1kon+%C4%8D.+300%2F2005+Z.+z.+Trestn%C3%BD+z%C3%A1kon&aqs=chrome..69i57.8056j0j8&sourceid=chrome&ie=UTF-8>.
8. Уголовный кодекс Республики Молдова [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://lex.justice.md/ru/331268/>.
9. Trestní zákoník Česká republika 40/2009 Sb. Poslední změna zákona: 17.09.2015 [Electronic resource]. – Mode of access: <http://zakony.centrum.cz/trestni-zakonik/cast-1>.
10. Act C of 2012 on the Criminal Code [Electronic resource]. – Mode of access: https://www.unodc.org/res/cld/document/hungary/1978/hungarian_criminal_code_html/Hungary_Criminal_Code_2012_Excerpts.pdf.
11. Criminal Code [Hungary], Act C of 2012, 2012 [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.refworld.org/docid/4c358dd22.html>.
12. Criminal code of the republic of Slovenia [Electronic resource]. – Mode of access: https://www.unodc.org/res/cld/document/slovenia/criminal_code_of_slovenia_html/Slovenia_Criminal_Code.doc.
13. Уголовный кодекс Дании: Принят в 1930 г.: Распоряжение № 648 от 12 августа 1997 г. с изменениями, внесенными Законом № 403 от 26 июня 1998 г., Законом № 473 от 1 июля 1998 г. и Законом № 141 от 17 марта 1999 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1241524&subID=100096345,100096365,100096421,100096627#text>.
14. Уголовный кодекс Дании: пер. с датск. и англ. / пер.: А. Н. Рычева; науч. ред. и предисл.: С. С. Беляев (пер.). – Санкт-Петербург: Юрид. центр Пресс, 2001. – 230 с.
15. Уголовное законодательство Норвегии / науч. ред. и вступ. статья Ю. В. Голик. – Санкт-Петербург: Юрид. центр Пресс, 2003. – 240 с.
16. Criminal code of the Republic of Albania law № 7895, dated 27 January 1995 (Consolidated version as of 2013 Criminal Code of the Republic of Albania) [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/al/al037en.pdf>.
17. The General Penal Code Lagasafn [Electronic resource]. – Íslensk lög 1. – 2014. – Útgáfa 143b. – Mode of access: <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes>.

Стаття надійшла до редакції 20.05.2016.

Булейко А. А. Освобождение от уголовной ответственности в связи с деятельным раскаянием по законодательству Украины и других европейских стран: сравнительно-правовой анализ

В статье проанализировано уголовное законодательство ряда европейских стран, регламентирующее освобождение от уголовной ответственности в связи с деятельным раскаянием и выделены основные подходы зарубежного законодателя в оценке значения деятельного раскаяния лица, совершившего преступление. Акцентировано на перспективных направлениях дальнейших компаративных исследований на нормативном и функциональном уровнях в этом направлении.

Ключевые слова: уголовная ответственность, деятельное раскаяние, возмещение причиненного ущерба, устранение причиненного вреда, чистосердечное раскаяние, признание вины.

Buleyko A. Release from Criminal Liability in Connection with Effective Repentance on the Legislation of Ukraine and Other European Countries: Comparative Legal Analysis

In the article analyzes the criminal legislation of several European countries to regulate release from criminal liability in connection with effective repentance. This in particular legislation such countries as Moldova, Slovakia, Czech Republic, Hungary, Slovenia, Romania, Belgium, Portugal, Norway, Denmark.

Emphasize the basic approaches of foreign legislation in relation to the criminally legal value of effective repentance of person, which committed crime. Under the first approach, such elements of effective repentance as an admission of guilt, sincere repentance, the compensation caused damages, the elimination caused of the damage, the appearance of the confession is recognized conditions, mitigating punishment (Romania, Slovenia, Denmark, Belgium and other). The second approach is the recognition of effective repentance as an independent separate reason exemption of person from criminal liability (Moldova, Czech Republic and Hungary). Herewith for the second approach is characteristic that as a reason such exemption is recognized as a highly effective repentance (Moldova) and some of its elements (Hungary).

It was concluded that in the legislation of individual countries can be traced the transformation approaches to social and criminally legal assessment of effective repentance which is to leave from recognition just as softened the punishment of condition in favor the possibility for exemption of person from criminal liability (as is the case now in the Criminal Code of Hungary 2012). The existence of differences in the legal regulation of exemption from criminal liability in connection with effective repentance by the criminal legislation of Ukraine and other countries actualizes comparative research in this area. In particular, it is a question: criminally legal assessment of the size of the losses reimbursed, categories of crimes, which exclude the possibility of exemption from criminal liability, determine the limits of judicial discretion in deciding question on such exemption and other.

Expedient is also research this question not only at the regulatory level, but on functional level that provides not only an analysis of the relevant legislation, but doctrinal approaches, taking into account the social conditions of the action of criminal legal norms, available jurisprudence, etc.

Key words: criminal liability, effective repentance, compensation caused damages, the elimination caused of the damage, sincere repentance, an admission of guilt.